

UNELE ASPECTE ALE CERCETĂRII ARHEOLOGICE LA MONUMENTELE ISTORICE

GH. I. CANTACUZINO

Rîndurile ce urmează nu urmăresc să atingă decît cîteva din multiplele probleme pe care le ridică cercetarea arheologică a monumentelor; ele urmăresc punerea în discuție a unor principii care, în urma obișnuinței generate de o practică destul de îndelungată, au ajuns să capete un caracter de „lucru de la sine înțeles” și o aplicare în care se ține prea puțin seama de necesitatea unei diferențieri în funcție de particularitățile fiecărui obiectiv.

Cercetarea pe cale arheologică este o latură a cercetării istorice; ea urmărește, prin metodele arheologice, obținerea datelor care să ducă la cunoașterea istoriei monumentului, pentru încadrarea lui într-un anumit context, temporal și spațial, pentru stabilirea locului său specific în istoria culturii unei anumite epoci și a unei anumite regiuni. Informațiile obținute prin metodele arheologice pot privi, în cadrul restrîns al monumentului, datarea, etapele de construcție și evoluția elementelor sale de plan și structură, adăugiri, transformări etc. Cercetarea monumentului nu poate fi însă ruptă de cercetarea mediului, a așezării în care el este cuprins, iar corelarea datelor arheologice cu cele ale altor izvoare este neapărat necesară. Cînd avem în vedere sensul cercetării monumentului trebuie să pornim de la ideea că o adevărată punere în valoare privește nu numai păstrarea monumentului prin restaurare ci și, cu precădere, dezvăluirea semnificației sale.

Pîna nu de mult, cercetarea arheologică a monumentelor de către D.M.I. era înțeleasă în mod limitat, atît în privința obiectivelor, restrîns la monumentele ce se restaurează sau urmează a fi restaurate în viitorul cel mai apropiat, cît și în privința rosturilor sale. Dacă ideea îndeobște acceptată era că scopul cercetării este fundamentarea științifică a restaurării, în practică prin aceasta se înțelege, în cazul cercetării arheologice, obținerea de date pentru: 1) reamenajarea „nivelelor de călcare originare”; 2) marcarea pe teren a urmelor vechilor construcții dispărute; și 3) cunoașterea diferitelor etape de construcție, în care caz rezultatele săpăturilor se adăugau celor obținute prin cercetarea elementelor structurive, prin decapări ale tencuielii, sondaje în zidărie etc. Ordinea importanței este inversă celei de mai sus, dar trebuie remarcat că, în fapt, coborîrii nivelului de călcare i s-a acordat în primul rînd atenția; sondaje în acest scop au fost solicitate la toate monumentele în curs de restaurare, chiar în cazuri în care, pentru alte rezultate, vreo săpătură nu și găsea rostul (casa Melik, casa Vasile Alecsandri). Să ne oprim atenția mai mult asupra acestui aspect, al coborîrii nivelului de călcare în zona monumentelor restaurate.

Coborîrea nivelului terenului în jurul unor monumente sau în cuprinsul unor ansambluri se justifică teoretic de către cei care o preconizează prin cerințele unei restaurări istorice, urmărind readucerea obiectivului la proporțiile inițiale și scoaterea la iveală a unor detalii acoperite de depuneri mai recente. Analizînd lucrurile mai în amănunt vom vedea însă că nu întotdeauna o asemenea operație este justificată.

Examinînd, pentru început, chiar principalele elemente de justificare teoretică a coborîrii nivelului terenului, vom ob-

serva unele dificultăți care fac ca acestea să nu fie deloc atît de puternice. Se consideră că prin coborîrea nivelului de călcare se ajunge la respectarea adevărului istoric, se redă monumentului înfățișarea sa originară. De fapt ce se poate înțelege prin „înfațișarea originară”, „nivel de călcare originar”, într-un ansamblu în care diferite construcții sînt ridicate la date diferite, fiecareia din ele corespunzîndu-i un alt nivel de călcare? În cazuri de acest fel trebuie să se ajungă la soluții de compromis, în cel mai bun caz putîndu-se coborî în dreptul fiecărei clădiri pînă la nivelul de călcare din timpul ridicării ei, între diferitele puncte creîndu-se taluzări, realizîndu-se astfel, în întregul ansamblu, niște cote de nivel care, laolaltă, n-au existat în acest fel niciodată în cursul evoluției monumentului. La fosta mănăstire Mărcuța, de exemplu, nivelul terenului în jurul bisericii s-a coborît la cotele existente la sfîrșitul sec. XVI; cum nivelul de călcare din timpul folosirii zidului de incintă din sec. XVIII se află, în partea de est, mult mai sus, s-a creat, în această zonă, pornind de la biserică, un plan orizontal convențional, care lîngă zid ajunge cam la un metru sub nivelul pragului porții aflate pe această latură, pentru asigurarea accesului trebuind să se amenajeze aici cîteva trepte care n-au existat niciodată. O astfel de soluție își poate avea justificarea numai dacă fără adoptarea ei înfațișarea originară a bisericii ar fi într-adevăr denaturată. Pot fi date și alte exemple de cazuri în care, pentru racordarea nivelurilor la care s-a ajuns după restaurare în diferite puncte s-a recurs la taluzări sau trepte convenționale (Voronet) sau în care unele ziduri au rămas cu fundația „în aer” ca urmare a coborîrii nivelului terenului din jur — în funcție de edificiul principal care a fost avut în vedere — la cotele pe care le avea într-o perioadă anterioară construirii lor (picioarele stîlpilor de la nord la biserică domnească din Tîrgoviște). Dificultatea de a se respecta, în întregul ansamblu, cotele de nivel ale terenului din momentul construcției unor clădiri ridicate la date diferite este deosebită, astfel încît, chiar din punctul de vedere al caracterului științific al restaurării, în admiterea coborîrii nivelului de călcare trebuie o prudență deosebită.

Elementul cel mai important care trebuie să ne facă să avem, față de coborîrea nivelului terenului în jurul monumentelor, o reticență extremă, este pericolul pe care îl reprezintă înlăturarea straturilor depuse succesiv, care indică tocmai etapele de evoluție a monumentului. Prin aceasta se exclude orice posibilități de verificare în viitor a datelor privind cronologia unor construcții și în general a rezultatelor unor cercetări. Oricît am considera de concludentă și completă o cercetare efectuată în prezent, a nu lăsa posibilitatea unei verificări în viitor, cu alte metode, eventual din alte puncte de vedere și urmărind alte probleme, ar fi o eroare de o deosebită gravitate. Să evităm situații ca cea la care s-a ajuns, de exemplu, prin săpăturile făcute acum o jumătate de secol la Curtea de Argeș.

Cînd ne punem problema oportunității coborîrii nivelului de călcare trebuie să ne gîndim și la cheltuielile implicite de această operație. Este necesară specificarea că, în

această privință, s-a pornit de la începutul activității D.M.I. de la o poziție greșită — evaluarea costului săpăturilor „de decapare” la circa 40% față de cel al săpăturilor arheologice obișnuite, rezultând de aici un ritm de lucru în care observațiile științifice sînt excluse de fapt, riscîndu-se totodată pierderea multor materiale arheologice. Indiferent de aceste calcule, cheltuielile pe care le necesită coborîrea masivă a nivelului terenului pe mari suprafețe nu sînt, de foarte multe ori, justificate de rezultat.

În privința oportunității coborîrii nivelului de călcare, ca și a modului de efectuare a operației, este neapărat necesară o analiză serioasă a fiecărei situații în parte. Desigur că, în unele cazuri, această coborîre este necesară pentru scoaterea la iveală a unor elemente componente însemnate ale edificiului. Degajarea pămîntului în jurul unor biserici bucureștene care, datorită lucrărilor edilitare din sec. XIX—XX au ajuns să fie îngropate pînă deasupra solului (bisericele Slobozia, „Dintr-o Zi” etc.) era evident necesară. De asemenea coborîrea nivelului în interiorul incintei unor ansambluri monumentale ca mănăstirea Cetașuia, unde s-au scos astfel la iveală ancadramentele și pragurile unor intrări sau deschideri, sau Hanul lui Manuc, este pe deplin justificată și cerută de altfel și din considerente funcționale. Trebuie remarcat că în toate aceste cazuri coborîrea nivelului terenului, efectuată după prealabile cercetări arheologice, a comportat numai înlăturarea unor straturi masive de nivelare moderne (sec. XIX—XX), fără riscul distrugerii unor materiale arheologice grăitoare. Chiar în cazuri în care decaparea pămîntului afectează numai nivelări moderne, astfel încît prin efectuarea ei nu există riscul pierderii unor urme arheologice cît de cît importante, nu considerăm că ea este neapărat necesară numai pentru realizarea unei relative și destul de greu perceptibile înălțări a unei clădiri sau a unui zid de incintă.

Nu au fost aduse în discuție cazurile în care este vorba de degajarea unor ruine de straturile groase de dărîmături și moloz care le acoperă, degajare evident strict necesară.

*

Un alt obiectiv urmărit prin săpăturile arheologice la monumentele care se restaurează, legat de altfel de coborîrea nivelului terenului, este consolidarea resturilor de construcții dispărute sau marcarea traseului acestora. Putem să distingem în această privință:

a) cazuri în care sînt marcate elemente dispărute ale unor edificii (biserica mănăstirii Tismana, biserica Curtea Veche etc.);

b) cazuri în care sînt marcate urmele unor edificii aflate anterior pe locul celui actual, uneori urmele unor lăcașuri anterioare bisericilor existente (biserica domnească din Curtea de Argeș, biserica mănăstirii Putna) și în sfîrșit,

c) cazuri în care se consolidează sau se marchează resturi ale unor construcții dispărute dintr-un ansamblu, cu diferite semnificații și diferite datări, după o prealabilă coborîre a nivelului terenului. Dacă în primele cazuri marcarea urmelor vechi se impune pentru punerea în valoare a monumentului, fie obținîndu-se întregirea imaginii asupra înfățișării sale originare sau a evoluției sale, fie scoțîndu-se în evidență planul unor edificii mai vechi, cu o deosebită valoare istorică, în ultimul caz trebuie să ținem seama de particularitățile fiecărui obiectiv pentru a ne putea pronunța în privința oportunității degajării și marcării, urmărită ca scop în sine.

Coborîrea nivelului terenului în întreaga incintă și consolidarea sau marcarea tuturor resturilor de construcții dispărute, în cazul restaurării unor mari ansambluri monastice a devenit aproape o practică curentă. Trebuie însă făcută o distincție între cercetarea arheologică a vechilor construcții dintr-o incintă, în care prin trasarea unei rețele de secțiuni să fie cunoscute planul și cronologia acestora, și degajarea lor integrală. Consolidarea și marcarea tuturor vechilor urme dintr-o incintă prin coborîrea nivelului terenului este motivată prin invocarea principiilor restaurării științifice. Ne putem însă întreba dacă, de pildă, o incintă a unei mănăstiri în care, după restaurare, se pot vedea resturi consolidate ale unor ziduri sau urmele marcate ale traseului unor clădiri din care se mai păstrau numai fundațiile, deci o incintă în care prin restaurare a fost creat de fapt un decor convențional, avînd numai punctul de pornire în anumite urme vechi,

incintă care a căpătat o înfățișare pe care n-a avut-o niciodată, reprezintă, din punctul de vedere al restaurării științifice, o soluție mai bună decît păstrarea cadrului natural existent, care poate corespunde mai bine spiritului în care a fost conceput monumentul. Se poate oare considera că soluția adoptată la Moldovița, unde cercetările s-au limitat la degajarea ruinelor casei egumenești, iar suprafața din partea de nord-est a incintei a fost lăsată acoperită cu iarba putîndu-se face oricînd săpături în viitor, este mai puțin științifică decît cea adoptată la Dragomirna sau Sucevița unde sînt marcate toate urmele de construcții, privitorul puțînd deosebi cu dificultate resturile unor clădiri de evidentă însemnătate de cele ale unor chilii de paiantă sau lemn sau de fundațiile unor clădiri a căror construire s-a oprit probabil la nivelul fundațiilor? Ca să nu mai ne referim la mănăstirea Humorului unde fără o legătură directă cu lucrări de restaurare, s-a pornit la masive decapări și la o ridicare parțială a zidurilor de incintă din sec. XVII pe vechile fundații, în locul unei pitorești împrejmuiri de lemn care înconjura curtea acoperită cu iarba din jurul bisericii.

Trebuie ținut seama și de dificultățile ce apar în cazul mai multor ruine suprapuse. Marcarea vechilor urme este în același timp strîns legată de coborîrea nivelului terenului pe care o comportă.

Cercetarea vechilor construcții prin săparea anumitor secțiuni arheologice, insistîndu-se bineînțeles asupra acelor urme care prezintă o mai mare însemnătate, cu lăsarea posibilității unei reveniri în viitor asupra lor, poate clarifica destule probleme legate de trecutul ansamblului monumental, iar un plan clar întocmit poate lămuri pe vizitatori mai bine decît unele urme de ziduri a căror semnificație exactă poate scăpa celor mai puțin inițiați.

Trebuie c'e asemenea să ne gîndim la marile cheltuieli generate de astfel de lucrări și mai ales la faptul că ele necesită imobilizarea unor cercetători pe un timp extrem de îndelungat. De aceea, în astfel de cazuri, utilitatea degajării și marcării tuturor ruinelor de construcții dintr-un ansamblu monumental trebuie îndelung cumpănită, de multe ori ea nefiind justificată de însemnătatea istorică sau artistică a acestor urme.

Nu vom insista asupra aspectului contribuției cercetărilor arheologice la cunoașterea evoluției diferitelor faze de construcție ale unui monument sau ansamblu monumental. Trebuie însă remarcat că datele pe care le poate furniza cercetarea arheologică, mai ales în privința cronologiei absolute și a cronologiei relative, trebuie neapărat legate de informațiile celorlalte categorii de izvoare istorice ca și de cele rezultate din cercetarea planului și structurii monumentului. Este bine ca în studierea evoluției etapelor de construcție ale unui monument să se pornească tocmai de la cercetarea atentă a elementelor aflate la suprafață în funcție de care să se efectueze sondajele arheologice.

Întrebările pe care le are de rezolvat cercetarea monumentelor istorice sînt multiple și complexe, este de aceea necesară o riguroasă cumpănire a obiectivelor și aspectelor de accentuat. Atenția prioritară trebuie acordată problemelor esențiale ale istoriei și istoriei culturii acelor monumente a căror cunoaștere poate contribui cel mai bine la elucidarea lor. A urmări în primul rînd cercetarea exhaustivă a unor obiective și nu cercetarea elementelor care pot lămuri cele mai importante aspecte istorice, poate fi considerată o poziție nepotrivită. Aceasta cu atît mai mult cu cît, chiar exhaustivă, o cercetare mărginită la un obiectiv în mod inerent destul de redus poate avea numai un caracter limitat. O cercetare oricît de amănunțită a unei incinte mănăstirești din sec. XVI sau XVII, în afara problemelor de istorie a artei puse de principalele edificii, nu ne va duce de cele mai multe ori mult mai departe de cunoașterea succesiunii unor pavaje de curte sau a planului unor chilii. Pentru adevărata punere în valoare a unui monument, pentru înțelegerea sa, pentru integrarea sa în mediul în care a fost creat, mai importantă poate fi urmărirea cunoașterii așezării în care el este situat sau a altor monumente cu care i se pot găsi similitudini. O stabilire a unor priorități în cercetare apare ca o necesitate de prim ordin, la fel ca și o viziune mai cuprinzătoare și mai profundă asupra sarcinilor cercetării arheologice, în care să se aibe în vedere nu obiective limitate, ci probleme importante ale istoriei culturii.